

TEMURIYLAR VA MIN SULOLASI O‘RTASIDAGI DIPLOMATIK ALOQALAR

Xudoyberdiyev Akbarjon Alisher o‘g‘li

stajyor-o‘qituvchi.

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti.

javliyev9577@gmail.com

Tel.: +998917969101.

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIV–XV asrlarda Markaziy Osiyoda shakllangan Temuriylar davlati va Xitoydagi Min sulolasi o‘rtasidagi diplomatik aloqalar tahlil qilinadi. Maqolada diplomatik aloqalarning shakllanishi, rivojlanish dinamikasi, elchilik institutlari, savdo-iqtisodiy asoslar va madaniy almashinuv jarayonlari o‘rganiladi. Shuningdek, ikki davlatning tashqi siyosiy strategiyalari va ularning o‘zaro ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Temuriylar, Min sulolasi, diplomatiya, tribut tizimi, elchilik, Ipak yo‘li, geosiyosat, tarixiy manbalar.

Abstract: This article analyzes the diplomatic relations between the Timurid Empire in Central Asia and the Ming dynasty in China during the 14th–15th centuries. The study examines the formation and development of diplomatic relations, the institution of embassies, trade and economic foundations, and processes of cultural exchange. It also analyzes the foreign policy strategies of both states and their mutual interactions.

Keywords: Timurid Empire, Ming dynasty, diplomacy, tributary system, embassies, Silk Road, geopolitics, historical sources.

Аннотация: В данной статье анализируются дипломатические отношения между государством Тимуридов в Центральной Азии и династией Мин в Китае в XIV–XV веках. В исследовании рассматриваются формирование и динамика развития дипломатических связей, институт посольств, торгово-экономические основы и процессы культурного обмена. Также анализируются внешнеполитические стратегии двух государств и их взаимное влияние.

Ключевые слова: государство Тимуридов, династия Мин, дипломатия, данническая система, посольства, Шёлковый путь, геополитика, исторические источники.

XIV asr oxiri va XV asr boshlarida Yevroosiyo hududida siyosiy makon tubdan o‘zgarish jarayonini boshdan kechirdi. Bu davrda Markaziy Osiyoda Amir Temur tomonidan barpo etilgan Temuriylar davlati qisqa muddat ichida keng hududlarni egallab, mintaqaning eng muhim siyosiy kuchlaridan biriga aylandi. Shu bilan birga, Xitoyda Min sulolasi hukmronligi mustahkamlanib, ichki siyosiy barqarorlik va markazlashgan boshqaruv tizimi shakllandi. Ushbu ikki yirik siyosiy markazning parallel ravishda rivojlanishi ularning o‘zaro aloqalarini tarixiy zarurat darajasiga olib chiqdi.

Temuriylar va Min sulolasi o‘rtasidagi diplomatik munosabatlarni to‘g‘ri tushunish uchun ularning tashqi siyosiy paradigmasini tahlil qilish zarur. Temuriylar davlati tashqi siyosatda ekspansionistik va pragmatik yondashuvni qo‘llagan bo‘lsa, Min sulolasi ko‘proq markazlashgan, ierarxik va marosimiy diplomatiya modeliga tayangan. Shu bois ikki davlat o‘rtasidagi aloqalar oddiy diplomatik muloqot emas, balki ikki xil siyosiy tafakkur tizimining o‘zaro to‘qnashuvi va moslashuvi sifatida namoyon bo‘ladi.

Dastlabki diplomatik aloqalar XIV asrning oxirgi choragida yuzaga kelgan. Xitoyning rasmiy yilnomalari — “Ming Shi”¹, “Xuy Yao” (“Xulosa sharhlari”) , “Ming Suy Yao” (“Min sulolasining qisqacha sharhi”) Long Venbing (1821-1893) tomonidan yaratilgan asarlarda qayd etilishicha, 1387-yildan boshlab Markaziy Osiyodan Min saroyiga elchilar tashrif buyura boshlagan. Bu elchiliklar o‘z tabiatiga ko‘ra ko‘p funksiyali bo‘lib, ular bir vaqtning o‘zida siyosiy tan olish, savdo aloqalarini yo‘lga qo‘yish va harbiy-siyosiy vaziyatni o‘rganish vazifalarini bajargan. Ayniqsa, elchiliklar tarkibida savdogarlarning mavjudligi diplomatiya va iqtisodiy manfaatlarning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. Xe Yanning “Sinzian lishi yanzu” asarida esa Amir Temurning Pekinga 8 marta elchi jo‘natganligi yoziladi. Unda aytilishicha, 1388 yilda elchi Mavlono Xofiz kelgan. Karvon tarkibida: otlar (15 bosh) va ikkita tuya bilan; 1389 yilda Xitoyga 205 ta ot olib kelingan; 1392 yilda Sho Halil karvonboshi ot, tuya va mahalliy mollar olib kelgan; keyingi yili (1393) Samarqanddan elchilar ot (84), tuya (6), jun mato (6 o‘ram) va boshqa mahalliy tovarlar olib keladi; 1395 yilda elchi Dalimishi otlar bilan Xitoy poytaxtiga keldi (200); keyingi yili u yana 212 dona ot olib keldi; va nihoyat, 1397 yilda ma‘lum bir Alomat ad-din (Xitoy hujjatlarida - musulmon Alam ad-Din deya qayd etilgan) va yana 20 kishi, shuningdek, musulmon Chjalula va uning odamlari (191 kishi) Xitoyga 1095 ot haydab ketishdi deyiladi. Amir Temur elchilar orqali Xitoy imperatoriga ot, tuya va boshqa ko‘plab sovg‘alar yuborgan. Bunga javoban Min imperatori kumush va ipak matolarni yubordi. 1396-yilda Amir Temur o‘zining

¹ Min Shi. (Min sulolasi tarixi) . – Шанхай. 1958. – 3975 c.

elchisi Alomat ad-Din orqali imperatorga maktub yo‘llab, o‘zi olgan sovg‘alar uchun minnatdorchilik bildiradi².

1390-yillarga kelib Temuriylar davlatining siyosiy kuchi ortib borgani sari Min sulolasi bilan aloqalar ham murakkablasha boshlaydi. Amir Temur tomonidan olib borilgan harbiy yurishlar natijasida Yevroosiyo hududida yangi kuch markazi shakllanadi. Bu holat Xitoy saroyida ham e‘tibordan chetda qolmagan. Xitoy manbalarida Temuriylar davlati kuchli harbiy-siyosiy tuzilma sifatida tasvirlanadi va unga nisbatan ehtiyotkor diplomatik siyosat yuritilgani qayd etiladi.

Tarixchi olim Serruysning yozishicha, Min hukumati 1405 yilda rejalashtirilgan Amir Temur bosqiniga qarshi mudofaani kuchaytirishga harakat qiladilar. Temurning Sharqqa harbiy yurishga tayyorgarligidan xabar topgan imperator Yongle o‘zining Gansudagi qurolli qo‘shinlari qo‘mondonligiga ehtimoliy hujumni qaytarish uchun tayyorgarlik ko‘rishni buyuradi, biroq ular Amir Temur hujumiga qarshilik ko‘rsatishga qanchalik tayyorligi hali aniq emas edi³.

Amir Temur davri va uning vafotidan keyin uning avlodlari Xitoy bilan savdo-sotiq va elchlik aloqalarini davom ettirganlar. Amir Temur barpo etgan buyuk saltanat o‘sha davrdan boshlab nafaqat qo‘shni mamlakatlar va ularning podsholarini, balki uzoq yurtlar hukmdorlarini ham o‘ziga jalb etib kelgan. Amir Temur diplomatiyasining o‘ziga xos tomonlaridan biri – u o‘zining barcha murojaatlarida, hatto qat’iy talab shaklida yozilgan nomalarida ham Sharq diplomatiyasi etiketlariga rioya qilgan. Ayrim yurtlar hukmdorlarining qo‘pol shaklda, ba’zi hollarda jahl bilan yozilgan nomalariga ham Sohibqiron hamma vaqt o‘z fikrini aniq bayon qilgan holda madaniyat va odob bilan javob qilganini o‘sha davrlardan meros bo‘lib qolgan tarixiy xatlar orqali bilib olishimiz mumkin.

Amir Temur o‘zining davlat boshqaruv usullari, diplomatik mahoratini Temuriyzoda shahzodalarga o‘rgatish maqsadida “Temur tuzuklarini shakllantirgan. Jumladan unda shunday yoziladi: Davlat boshqaruvi va o‘zga davlatlar bilan bo‘ladigan munosabatlarning o‘ndan to‘qqiz qismini maslahat, kengash, bir qismini qurol kuchi bilan amalga oshirdim”.

1402–1404-yillarda Temuriylar davlati o‘zining eng yuqori siyosiy qudratiga erishgan davrda Amir Temur Xitoyga qarshi yurish rejasini ishlab chiqadi. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, bu yurish uchun katta harbiy tayyorgarlik ko‘rilgan, qo‘shin safarbar etilgan va logistika masalalari hal etilgan. Ayrim tadqiqotchilar bu yurishda yuz minglab askarlar ishtirok etishi rejalashtirilganini ta’kidlaydi. Biroq

² Karimova N.E. Temuriylar bilan Xitoy aloqalari // «Sharqshunoslik» («Востковедение»). №7. – Toshkent. 1996. – B.50.

³ Serruys H. Sino-Mongol Relations during the Ming: The Tribute System and Diplomatic Missions (1400-1600). – Brussel: Institut Belge des hautes etudes chinoises. – P. 221.

1405-yilda Temurning vafoti tufayli ushbu reja amalga oshmay qoladi. Bu voqea ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlar keskinlashuv ehtimoli mavjud bo‘lganini, ammo tarixiy sharoit bunga yo‘l qo‘ymaganini ko‘rsatadi.

Amir Temur vafotidan so‘ng hokimiyatni qo‘lga olgan SHohruh tashqi siyosatda keskin burilish yasadi. U harbiy ekspansiya o‘rniga diplomatik va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgiladi. Aynan Shahruh davrida Temuriylar va Min sulolasi o‘rtasidagi aloqalar eng yuqori darajada rivojlandi.

Xitoy manbalarida 1414-yilda Temuriylar elchilik missiyasining Pekinga kelgani haqida aniq ma’lumotlar mavjud. Ushbu elchilik tarkibida o‘nlab vakillar bo‘lib, ular orasida diplomatlar, savdogarlar va tarjimonlar bo‘lgan. Elchilik katta miqdorda sovg‘alar olib kelgan, jumladan, yuqori sifatli otlar, qimmatbaho toshlar va hunarmandchilik buyumlari. Min imperatori bu elchilikni tantanali ravishda qabul qilgan va javoban o‘z elchilarini Temuriylar davlatiga yuborgan⁴.

1419–1422-yillar oralig‘ida diplomatik aloqalar eng faol bosqichga kiradi. Ushbu davrda deyarli har ikki-uch yilda bir marta elchilik almashinuvi amalga oshirilgan. Ayrim tarixiy hisob-kitoblarga ko‘ra, faqat Shahruh davrining o‘zida Xitoyga 20 dan ortiq elchilik yuborilgan. Bu esa o‘rta asr diplomatiyasi uchun juda yuqori ko‘rsatkich hisoblanadi.

Min sulolasi tomonidan yuborilgan elchiliklar ham muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Xitoy elchilari Samarqand va Hirot kabi shaharlarga tashrif buyurib, Temuriylar davlatining siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti haqida batafsil ma’lumotlar to‘plagan. Ularning yozib qoldirgan hisobotlarida Temuriylar davlatining rivojlangan savdo tizimi, kuchli harbiy tashkiloti va yuqori darajadagi saroy madaniyati alohida ta’kidlanadi.

Diplomatik aloqalarning iqtisodiy asosini Buyuk Ipak yo‘li tashkil etgan. Ushbu yo‘l orqali ikki davlat o‘rtasida keng ko‘lamli savdo amalga oshirilgan. Xitoydan ipak, chinni va qog‘oz kabi mahsulotlar olib kelingan bo‘lsa, Temuriylar hududidan otlar, metall buyumlar va qimmatbaho toshlar eksport qilingan. Ayniqsa, Markaziy Osiyo otlari Xitoyda juda katta talabga ega bo‘lib, ular harbiy maqsadlarda keng qo‘llanilgan.

Elchilik almashinuvi jarayonida Shohruh elchilarini kutib olish jarayonlarini tasvirlab bergan G‘iyosiddin Naqqosh shunday yozadi : Xitoyga qarashli birinchi katta shahar Sokjuda imperatorning xos nadimlari elchilarni katta tantana va ehtirom bilan kutib oldilar va katta dasturxon yozib ziyofat berdilar. Elchilarning

^{4 4} Бартольд В.В. Улугбек и его время. Из истории эпохи Улугбека. // Собрание сочинений в 9-ти т. –Т. 1964. Т.2 (2). – С.112.

poytaxtga bexatar yetib olishi uchun har bir bekatda maxsus xizmatchilar kutib olib, ularni joy, oziq-ovqat va keyingi bekatga bexatar etib olishlarini ta'minladilar". G'iyosiddin Naqqosh asarida imperator Chju-Du huzuridagi qabul marosimini ham batafsil tasvirlaydi. Pekinda elchilar sharafiga shohona dasturxonlar tuzatiladi. Ammo, ular ayni paytda musulmonlar taqvimini bo'yicha ramazon oyi ekanligi, elchilarning barchasi ro'zadorligini bilishgach, ulardan darhol uzr so'rashadi. Elchilar Xitoy yangi yilining nishonlanishiga ham guvoh bo'lishgan. Bayram kunlari poytaxt ko'chalaridagi mushakbozliklar, turli xalq o'yinlari, masxarabozlarning ko'ngilochar tomoshalari, Xitoy taomlari G'iyosiddin Naqqoshda katta taassurot qoldiradi. Temuriylarning elchilari olib kelgan turli-tuman sovg'alar orasida otlar ham bor edi. Xitoy imperatori sovg'alarni mamnuniyat bilan qabul qiladi. Ertasiga elchilar saroyi oldiga imperator mulozimlari kelishadi Ma'lum bo'lishicha imperator Chju-Di Shohrux Mirzo jo'natgan otdan yiqilib, oyog'i qattiq shikastlangan ⁵. Bundan g'azablangan imperator elchilarni jazolamoqchi bolgan. Shunda elchilardan biri Mavlono Xoja Yusuf imperatorning yaqin mulozimlaridan biriga yuzlanib vaziyatni yumshatadi. "A'lo hazratlariga yetgan ozor uchun albatta taassufdamiz. Ammo, buning uchun elchilarni jazolamoq to'g'rimikin? Zero elchi faqat o'z hukmdorining sovg'asini yetkazadi. Bu tulpor Sohibqiron Amir Temurning sevimli tulporlari bolib, imperator hazratlariga hurmat yuzasidan tuhfa sifatida yuborilgandi". Shundan keyin imperator g'azabidan tushadi va elchilarni yana izzat-hurmat bilan o'z yurtlariga qaytishlari uchun ijozat beradi. Shuningdek G'iyosiddin Naqqosh bu asarida Xitoyda mavjud bolgan siyosiy iqtisodiy, sud huquq tizimlari haqidagi muhim malumotlarni ham yozib qoldirgan. Jumladan uning yozishicha, ogir jinoyatga qol urganlar olis viloyatlardan poytaxtga keltirilar, aybdorning qilmishi taxtachaga yozilib, boyniga osib qoyilarkan. Imperatorning o'n ikki devoni bolib, jinoyatchining aybi har bir devon tomonidan tasdiqlanishi kerak.

XV asrda O'rta Osiyo bilan Xitoy o'rtasida jonli elchilik munosabatlari o'tganligi haqida bizga ma'lumot beruvchi G'iyosiddin Naqqosh "Safarnoma"si temuriylar diplomatiyasi bo'yicha asosiy manbalardan hisoblanadi. "Safarnoma" ning yozilishi bevosita XIV-XV asrlarda Markaziy Osiyo bilan Xitoy o'rtasida elchilik munosabatlarining rivoji asosida amalga oshgan. G'iyosiddin Naqqoshning Xitoy safarnomasi Temuriylar davlati elchilik va savdo aloqalaridan so'zlovchi qimmatli yozma manba va musulmon Sharq mamlakatlarida Xitoy haqida anchagina to'la ma'lumotlar qayd etilgan yagona yozma yodgorlik sifatida tarixdan

⁵ Фасих Ахмад ибн Джалал ад-Дин Мухаммад ал-Хавафи. Муджмал-и Фасихи (Фасихов свод). Перевод, предисловие, примечания и указатели Д.Ю.Юсуповой. – Ташкент, 1980. – С. 195

o‘rin oldi; tarixiy asarlarga kiritildi, nashrlari, boshqa tillarga tarjimalari mavjud. Ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan va turli yillarda tarixshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilingan G‘iyosiddin Naqqoshning “Kundalik” xotirasi bebaho manba sifatida bir qancha tarixchilar tomonidan boshqa tillarga ham tarjima qilingan. Shu jumladan, o‘zbek tiliga ham. Akademik V. V. Bartold “Kundalik” musulmon olamida yozilgan asarlar ichida eng to‘la va e‘tiborlisidir”, deb yozganligi ham bejiz emas. Afsuski, safarnomaning muallif tomonidan yozilgan qo‘lyozmasi saqlanmagan.

Elchiliklar ko‘pincha savdo karvonlari bilan birga harakat qilgan. Bu esa diplomatiya va iqtisodiy manfaatlarning ajralmas bog‘liqligini ko‘rsatadi. Elchilar nafaqat siyosiy vakil, balki iqtisodiy manfaatlarni himoya qiluvchi shaxs sifatida ham faoliyat yuritgan⁶. Shu sababli, o‘rta asr diplomatiyasini iqtisodiy diplomatiya elementi sifatida ham baholash mumkin.

Mirzo Ulug‘bek davrida diplomatik aloqalar nisbatan barqaror saqlanib qolgan bo‘lsa-da, ularning intensivligi biroz pasaygan. Biroq bu davrda madaniy va ilmiy almashinuv jarayonlari kuchaygan. Samarqand ilmiy markazga aylangan va bu yerda yaratilgan ilmiy asarlar butun islom dunyosiga va undan tashqariga tarqalgan.

Diplomatik aloqalarning yana bir muhim jihati — ularning geosiyosiy ahamiyatidir. Temuriylar davlati Yevroosiyo markazida joylashgan bo‘lib, Sharq va G‘arb o‘rtasidagi asosiy savdo yo‘llarini nazorat qilgan. Shu sababli Min sulolasi uchun Temuriylar bilan yaxshi munosabatlarni saqlab qolish strategik zarurat edi. Shu bilan birga, Temuriylar ham Xitoy bilan aloqalarni rivojlantirish orqali o‘z iqtisodiy va siyosiy manfaatlarini ta‘minlashga intilgan.

Umuman olganda, Temuriylar davlati va Min sulolasi o‘rtasidagi diplomatik aloqalar murakkab, ko‘p qatlamli tizim sifatida shakllangan. Bu tizimda siyosiy manfaatlar, iqtisodiy ehtiyojlar va madaniy omillar o‘zaro uyg‘unlashgan. Ayniqsa, elchilik almashinuvi ushbu aloqalarning asosiy mexanizmi sifatida xizmat qilgan va ikki davlat o‘rtasidagi barqaror munosabatlarni ta‘minlashda hal qiluvchi rol o‘ynagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Min Shi. (Min sulolasi tarixi) . – Шанхай. 1958. – 3975 с
2. Karimova N.E. Temuriylar bilan Xitoy aloqalari // «Sharqshunoslik» («Востковедение»). №7. – Toshkent. 1996. – B.50.

⁶ . Сыма Цянь. Исторические записки. – М: Наука, 1984. – 1200 с.

3. Serruys H. Sino-Mongol Relations during the Ming: The Tribute System and Diplomatic Missions (1400-1600). – Brussel: Institut Belge des hautes etudes chinoises. – P. 221.
4. Бартольд В.В. Улугбек и его время. Из истории эпохи Улугбека. // Собрание сочинений в 9-ти т. –Т. 1964. Т.2 (2). – С.112.
5. Фасих Ахмад ибн Джалал ад-Дин Мухаммад ал-Хавафи. Муджмал-и Фасихи (Фасихов свод). Перевод, предисловие, примечания и указатели Д.Ю.Юсуповой. – Ташкент, 1980. – С. 195.
6. Сыма Цянь. Исторические записки. – М: Наука, 1984. – 1200 с.